

Yeniden Doğuş Siyaseti ve Türkçü Kültürel İnşanın Kaynakları

The Rebirth Politics and the Sources of Turkist Cultural Construction

Alaattin OĞUZ¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Alaattin Oğuz (Arş. Gör. Dr.),
Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Denizli, Türkiye
E-posta: aoguz@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6908-2820

Başvuru/Submitted: 10.04.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
25.05.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
28.05.2022

Kabul/Accepted: 29.05.2022

Atıf/Citation: Oğuz, Alaattin. "Yeniden Doğuş Siyaseti ve Türkçü Kültürel İnşanın Kaynakları" *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 32, 1 (2022): 1-17.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1101311>

öz

Milliyetçilik bir sembol, bir toplumsal ilişkiler meselesi ve bilinç kategorileri olarak çok yönlüdür. Milli toplulukları hayal edildikleri (inşa edildikleri) düzlemler üzerinden tanımlamak, onların gerçekçi olmadığı veya hayal ürünü oldukları anlamına gelmez. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı Batı ülkelerinin modern/milli formasyonuna yetişmeye çalışan ve bu uğurda kendi ideolojik ve bürokratik organizasyonlarını tamamlamaya çalışan doğu Avrupa milliyetçi girişimlerine sahne olmuştur. Bu yetişme çabası kamudaki tartışmalarda motivasyonunu kendi değerini keşfetmeyi ve özüne dönmeyi içeren bir kültürelci inşada buluyordu. Milli kimliği diğer kimliklerden ayıran en belirgin özellik, bir politika veya toplum biçimi olarak her üyesine onurlu bir statü garantisi etmesidir. Milliyetçiliğin son iki yüzyılda tüm dünyaya yayılmasını ve aynı zamanda farklı ekonomik çıkarlar karşısında gücünü korumasını sağlayan da bu niteliğidir. Bu, öze/kendine dönüş ve özünü keşfetme girişimleriyle aynı istek ve motivasyon Türkçü ideolojik inşada da önemli ölçüde hissedilmiştir. Bu itibarla on dokuzuncu yüzyılda Batılı fikirlerle tanışan Osmanlı bürokrat ve aydınlarından yeni Cumhuriyet kadrolarına kadar (kültürelde siyasala) geçen süreçte yeni Türk Müslüman kimliğinin Batılı/medeni ülkeler karşısında özgül varlığının savunusu için yüksek bir motivasyon taşıdığı görülür. Bu uğurda Türkiye örneğinde karşımıza çıkan Türkoloji çalışmaları toplumlar için yalnızca milli bir tarihin çerçevesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda, yabancı bilimsel kaynaklar yoluyla milli-kültürel mücadeleye meşruiyet kazandırmaya da yaramıştır.

Anahtar kelimeler: Kültürel Milliyetçilik, Oryantalizm, Türkçülük, Milli Onur, Türkoloji

ABSTRACT

Nationalism is multifaceted as a symbol, both as a matter of social relations and as a category of consciousness. Defining national communities in terms by which they have been imagined or constructed does not mean that they are unrealistic or imaginary. The second half of the nineteenth century saw the rise of eastern European nationalist initiatives that sought to catch up with the nation building of advanced Western countries and construct their own ideological and bureaucratic organizations accordingly. These efforts

were motivated by public debates over culturalism that emphasized discovering the worth of one's own culture and returning to the roots/essence. The key feature that distinguishes national identity from other identities is its guarantee of an honorable status to every citizen politically and socially. This quality of nationalism has facilitated its global spread over the last two centuries and allowed it to maintain its strength in the face of different economic interests. This same desire and motivation to pursue the discovery of one's cultural essence has played a significant role in Turkish ideological construction. Consequently, intellectuals have been strongly motivated to defend the existence of a new and unique Turkish–Muslim identity against the Western/civilized world. Thus, Turkology studies, particularly as applied to Turkey, have not only provided a framework for the national history of societies but have also legitimized the national-cultural struggle through foreign scholarship.

Keywords: Cultural Nationalism, Orientalism, Turkism, National Honor, Turkology

EXTENDED ABSTRACT

Nationalism is multifaceted as a symbol, both as a matter of social relations and as a category of consciousness. Defining national communities in the terms by which they have been imagined or constructed does not mean that they are unrealistic or imaginary. The second half of the nineteenth century saw the rise of eastern European nationalist initiatives that sought to catch up with the nation building of advanced Western countries and construct their own ideological and bureaucratic organizations. These efforts were motivated by public debates over culturalism that emphasized discovering the worth of one's own culture and returning to the roots/essence. The key feature that distinguishes national identity from other identities is its guarantee of an honorable status to every citizen politically and socially. This quality of nationalism has facilitated its global spread over the last two centuries and allowed it to maintain its strength in the face of different economic interests. This same desire and motivation to pursue the discovery of one's cultural essence has played a significant role in Turkish ideological construction. Consequently, intellectuals have been strongly motivated to defend the existence of a new and unique Turkish–Muslim identity against the Western/civilized world. Thus, Turkology studies, particularly as applied to Turkey, have not only provided a framework for the national history of societies but have also legitimized the national-cultural struggle through foreign scholarship.

Nationalism was not clearly perceived as an ideology by intellectuals in the Ottoman Empire. Instead, Progress, Westernization, Ottomanism, and Islamism already contained elements of nationalistic feeling and character. For example, policies of modernization/Westernization aimed to create a new type of society, shape it through scientific/positivist and logical values, and cast aside traditional social institutions that were thought stagnant and backward. Meanwhile, Ottomanism sought to maintain the cohesion of Ottoman society through the common element of Ottoman citizenship. Conversely, Islamism aimed to unite all Muslims against the Western threat. Ottomanism and Islamism demanded that Turks have a fundamental role in organizing both Ottoman and Islamic societies. In general terms, the nineteenth century was one of modern national identity construction. The cultural implications

of these efforts in Turkey were initially highly influenced by orientalist studies in Europe, with intellectual influences from Russia and Hungary being the most significant. Thus, political and scientific studies by Hungarian Turkologists and Turanists, and Russian Turks were influential in constructing Turkish national politics and culture in the nineteenth-century Ottoman cultural world. These movements were closely connected with the Committee of Union and Progress and were particularly concerned with the idea of liberating Turks outside Turkey, especially in Russia. For their part, the Hungarians sought a common political goal with the Turan tribes of South Asia. Turkey was a natural ally in this respect. Toward the twentieth century, through the contributions of these two groups, Turkish national identity was able to leave the imperial paradigm and form the foundation for a modern political entity.

In the late nineteenth century, a type of writing that defended and propagandized nationalism in scholarship began to develop among many Ottoman intellectuals. In this nationalist environment, which frequently referred to a great past, a Turkish understanding emerged among intellectuals and the public. This school of thought did not see Turkish history as only Ottoman but showed that it extended back to pre-Islamic periods. As stated in the introduction, this attitude was a manifestation of efforts also underway in other societies to define themselves psychologically and to assert their existence/honor in the face of civilized Western countries. This effort became embodied in Turkism. In this intellectual context, Ottoman scholars rediscovered the richness of their language and history and the beauty of their literature and sought to learn more about cognate cultures outside the empire. Between the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth, Turks gained a perception of their race, culture, and language as honorable and respected. Hitherto ignored sections of Turkish history were also brought to light. Thenceforth, Turks living in the empire began to understand their language, literature, history, and culture as constituting an Ottoman and Turkish heritage. Turkish-speaking Muslims outside the Ottoman Empire were considered relatives, and the idea of Turkish unity began to be expressed intellectually and culturally. Anatolia began to gain importance as a homeland for the Turks.

The influence of Turkism on Ottoman society, in terms of cultural nationalism as a source of honor, also followed this line of defense. As touched on above, the idea of Turkism was not initially framed within the context of an administrative and political system such as Ottomanism or Islamism. During the Westernization process that started with the Tanzimat Reform, however, many non-Muslim communities within the empire became interested in their own origins and gradually became aware of their own national consciousness. The same desire to pursue the discovery of one's cultural essence has played a significant role in Turkish ideological construction. As a result, Turkism emerged as a semi-political and semi-academic movement among Turkish intellectuals and started to gain many supporters. The idea of the nation, which appeared in Europe in the nineteenth century and gave rise to nationalist movements, could not be ignored by Turkish intellectuals and statesmen living in Europe or following European

publications. This concept caught the attention of certain Ottoman intellectuals who were trying to establish a new foundation for the state beyond traditional Islamic structures and who wanted to consolidate the ties between all ethnic and religious groups within the empire.

The transition from the millet system to Turkish nationalism in the final decades of the Ottoman Empire rapidly strengthened Turkish national identity as an alternative in the political arena. This alternative was reinforced by the increase in the Muslim population, which was intensified by wars and migrations in the nineteenth century, and the formation of an emotional bond between the ruling elites and this native Turkish Muslim element. Consequently, there has been a strong motivation to defend the existence of a new and unique Turkish Muslim identity. This identity has been defended against Western/civilized countries. Cultural nationalist activities can thus be seen as moral innovations that seek to that create both a new collective identity and specific courses of action at moments when society is polarized between the traditionalist and modern camps. With their insistent emphasis on education and culture, cultural intellectuals have endeavored to create a competitive and dominant community for the subjects of identity in the modern world. In Hutchinson's words, in this new national ideology in which the accepted meanings of tradition and modernity are transformed, the structure achieved by the civilized Western world becomes privatized/localized through a universal urge to progress that can be found in all peoples. Thus, Turkology studies, particularly as applied to Turkey, have not only provided a framework of the national history for societies but have also legitimized the national-cultural struggle through foreign scholarship.

Giriş

Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (1986) kitabında, 1800'den bu yana moderniteyi doğuran ekonomik, askeri-idari ve kültürel milliyetçi devrim dalgalarının milliyetçiliği açıklamak ve anlamak için vazgeçilmez olduğunu ileri sürmekteydi. Modernist perspektife göre, modernizmi nasıl tanımlarsak tanımlayalım, milletler modernizmin ortaya çıkmasından önce var olamazlar. Bu iddiaya göre 1700'lerden önce milliyetçi bir ideolojiden bahsedilemez. Anderson ve Gellner gibi temel modernist kuramcılara göre ortaçağlar boyunca küçük bir elit okur yazar grubu, okur-yazar olmayan geniş üretici sınıflara hükmediyordu ve aralarında millet bağına ima edecek bir ortaklık duygusundan bahsetmek imkansızdır. Ki zaten seçkinlerin ne böyle bir amacı vardı ne de mevcut teknik araçlar böylesi bir ortaklığa imkân veriyordu. Ancak sanayileşme çağından itibaren gelişen ekonomik ve sınıfsal hareketlilikler, uzmanlaşmış bir okur yazar kitleye duyulan ihtiyacı artırmış ve okur yazarlık üzerinden oluşan ortaklık da milli bir ideolojinin önünü açmıştı.¹

Oysa diğer taraftan Smith'e göre modernistlerin yanılığısı, modern politik formasyonda geçmişle ilgili mitolojilerden devşirilen milli semboller ve anılar alanını ciddiye almamaları olmuştur.² Toplumsal ve sembolik süreçlerle ve kültürel kaynakların analizi yoluyla tarihsel temellerin izini sürmek ve kimliğin tanımını sabitlemek ancak bu kültürel metodolojiyle mümkün olacaktır. Milliyetçilik genellikle devlet yönelimli bir siyasi proje olarak düşünülür. Nihai hedefi milli bir birliklilik kurmak olan milliyetçi mücadelede bilimsel ve kültürel faaliyetler, analiz ve değerlendirmelerde sadece bir arka plan bilgisi olarak kendine yer bulmuştur uzun yirminci yüzyıl boyunca. Milliyetçi literatürün 1980'lere kadar politik elitlere ve siyasal mücadelelere odaklanması da bu gerçeğin bir yansımasıdır. Benedict Anderson, Ernest Gellner, Anthony Smith, Walker Connor, akabinde Rogers Brubaker ve sonraki kuşakların çalışmaları tarihsel olduğu kadar toplumsal, kültürel süreçleri ve aktif özneyi dikkate alan yaklaşımları ortaya koymuşlardır.

Smith, milliyetçiliğin Batı Avrupalı emsallerinden görece daha geç ortaya çıktığı devletlerde, diğer etnik grupları da kapsayan çekirdek bir millet etrafında milli bilinç oluşturma eğilimi olduğunu öne sürer. Smith, tüm toplumların takip etmesi gerektiği düşünülen araçsalcı ve işlevselci bir milli-modernleşme konusunda son derece şüphelidir. Doğudaki örnekler, milletin inşa sürecinde özneyi motive etmek için Batı Avrupa'daki benzerlerinden çok daha fazla ideolojik müdahaleyi gerektirmiştir. Üstelik Türkiye aynı zamanda siyasi kurumları ve milli kültürel sermayeyi dönüştüren -Smith'in ifadesiyle- yatay (lateral) bir süreci de izler. Yatay modda, kurumsal milliyetçilik söylemi homojenleşmeyi tahkim etmek için her zaman milletin sembolik unsurlarını ön planda tutmaya çalışır.³ İdeolojik müdahale Batı Avrupa'nın ileri pozisyonuna yetişme kaygısı taşıdığı için modernizmin yıkıcılığına karşı kültürün yeniden

1 Bkz. Benedict Anderson, *Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (London: Verso, 2016); Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983)

2 Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, (Oxford: Blackwell Publishing, 1986), 211.

3 Anthony Smith, *National Identity*, (London: Penguin Books, 1991), 101-102.

üretimini/muhafazasını ve yerli bir duruşu içerir. Bu tutucu bir davranıştan çok öznenin mevcut politik konfigürasyona karşı kendi içine bir projeksiyon tutmasıdır.

Bu bağlamda milliyetçiliğin kültürel ve siyasi aşamalarını birbirinden ayırmak kolay değildir, çünkü her ikisi de on sekizinci yüzyıldan beri egemenliğin nihai olarak halk topluluklarının hakkı olduğu ve dünyanın her bir parçasının milli grupların mülkü olduğu fikrini bünyesinde taşır. Bir milletin mensupları en nihayetinde özerkliklerine ancak kendilerine özgü kültürel nitelikleriyle tanımlanan milli ideolojiye uygun siyasal bir yönetimle bütünleşerek kavuşabilirler. Fakat kültürel milliyetçilik milli ideolojinin devlet yönelimli olarak çizdiği hattın aksine, en azından bir dayanışma örüntüsü olarak tarihe, dile, kültüre, yani kısacası duygusal öğelere dayalı bir topluluğun çerçevesini oluşturmayı önemsemektedir. Herder’de ifadesini bulan bu organik anlatıya göre, doğa gibi insanlık da her şeye bir kendine özgünlük kazandıran yaratıcı bir güçle temayüz etmektedir. Modern milletler bu yaratıcı gücün, bu ruhun en birincil ifade biçimidir ve aileler gibi dayanışma örüntülerine sahiptirler. Milletler bu ruhun ilkel ifadeleridir; aileler gibi, onlar da doğal dayanışmalardır. Herder, milletleri ortak köken, tarih, gelenekler, toprak ve özellikle dil bağıyla birleştirilen geniş aileler olarak tanımlamaktaydı. Ona göre dil, kolektif karakterin yansımaları ve ortak kültürel mirasın ve milli özgünlüğün nesiller arası aktarımının aracıydı.⁴ Kültürel milliyetçilikte bu nedenle -her ne kadar içiçelikten bahsetsek de- kültürelden siyasala doğru bir geçiş vardır. Siyasal aşama tanımı gereği teritoryal ve vatandaşlık temeline dayalı bir formasyonun temini için çalışmaktadır. Bu manada vatandaş temelli sivil (civic) tipolojiye daha yakındır. Öte taraftan kültürel aşamada romantik özellikler ve milli özgünlüğün bir gurur vesilesi olarak ispat çabası ön plandadır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başında milli kimliği inşa etmeye çalışan entelektüel ve bürokratlar, milli yaşamın tüm ayırt edici yönlerini yeniden canlandırmaya çalışırlar, çünkü faaliyetlerinin arkasında yatan şey, milleti tam bir kişilik olarak yeniden yaratma girişimidir.⁵ Bu tutum her ne kadar ileri Batılı ülkeleri taklit ederken milletin geçmiş unsurlarına yapılan bir başvuru anlamında gelenekçi bir tutum olarak görünse de, Hutchinson’a göre bu, milletin başarı, bozulma ve yenilenme döngüsü yoluyla diğer kültürlerle de etkileşim içinde bir modernleşme imkanı sunar. Kültürelci çabalar tarihe, kültüre, özsel değerlere referans veriyor olabilirler ama bu tabloyu geleneksel ve modern değerlerin sıra dışı bir bütünleşmesi olarak takdir etmeliyiz.⁶ Örneğin, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı aydınlarının Türk kültürel milliyetçiliği ve 1910’larda İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından uygulanan resmi siyasal milliyetçiliği, Türk milliyetçiliğinin hem modern-gelenek bütünleşmeciliğinin hem de ideolojinin aşağı doğru yayılımına örnek teşkil etmekteydi.

4 Johan Gottfried Herder, *Another Philosophy of History and Selected Political Writings*, (Cambridge: Hackett Publishing, 2004), 128.

5 John Hutchinson, “Moral Innovators and the Politics of Regeneration: The Distinctive Role of Cultural Nationalists in Nation-Building”, *International Journal of Comparative Sociology*, XXXIII, 1-2 (1992), 104-105.

6 Hutchinson, “Moral Innovators and the Politics of Regeneration: The Distinctive Role of Cultural Nationalists in Nation-Building”, 107.

Hutchinson'ın öne sürdüğü gibi, ulus-öncesi kategorinin belirlenmesi “kültürelinden siyasala” kuralını takip eder ve kültürel milliyetçilik, üç gelişim aşamasını takip eden sürecin sonrasında siyasi bir varlık haline gelecektir. İlk aşamada, aydınlar ilgili topluma ayırt edici bir tanım ve sosyal mevcudiyet kazandırmaya çalışırlar. İkinci aşama, gazeteler, dernekler, okullar ve kurumlar üzerinden kültürel üretimin büyük ölçüde milletin yüceltilmesi ile neticelendiği noktaya ulaşan bir kristalleşmedir. Son olarak, milletin biricikliği noktasına erişildiğinde siyasi ideallerin ve hedeflerin ilanına tanıklık ederiz. Bu nokta çok kritiktir çünkü millet siyasi arenaya eriştikçe ancak öz değerlerini dış tehditlere karşı koruyabilir.⁷ Bu noktada kültürel milliyetçilerin yaptığı, ulus-öncesi kategorileri (Smith'in deyimiyle ‘etnik kategori’) formel ve tanımlı bir topluluğa dönüştürmektir. Smith'in belirttiği gibi, kategoriler aynı zamanda dışarıdan bakıldığında homojen insan gruplarından oluşur ve yabancılar da bu topluluklar için -homojenlik kanaati nedeniyle- spesifik tanımlamalara sahiptir. Bununla birlikte, ilgili etnik kategoriler, kolektif varlıklarını ayırt edici bir şekilde deklare etmek için yeterli öz bilince sahip olmayabilirler. Smith bu noktada, hâkim İslami kimlik ve yerel akrabalık bağları nedeniyle Türklük bilincinin olmadığı on dokuzuncu yüzyıl öncesi Türk entitesinin konumunu örnek olarak verir.⁸ Smith'e göre bu dönemlerde modern bir etnisiteden ya da milletten değil, etnik bir kategoriden bahsedilebilir.

Türk Kültürelciliği ve Kaynaklar

Kültürel milliyetçi aşama, Osmanlı'nın son döneminde Batı Avrupa'nın merkezileşme ve uluslaşma sürecinin hem bir taklidi hem de alternatifi olması ile özgün bir ilerleme şeması çizmiştir. Batı Avrupa dışından modern milliyetçi projeye eklenmek isteyen milletler için bu, öncüllerin taklidinin yanı sıra kendi benliğinin savunusu anlamına da gelmekteydi.⁹ Osmanlı aydınlarının modern bir özne oluşturma çabaları, dönemin Batılı fikirlerine sağlam bir yerli temel oluşturma ihtiyacından doğmuştur. Genç Osmanlılardan başlayarak, Osmanlı aydınları mutlak monarşiye ve merkezi idareye karşı ulusal egemenliği savundular. Yeni

7 John Hutchinson, “Cultural Nationalism and Moral Regeneration”, Editör John Hutchinson & Anthony Smith, *Nationalism*, (Oxford: Oxford University Press, 1994), 122-124.

8 Smith, *National Identity*, 21.

9 Milli benliğin ileri Batılı ülkelere karşı kültürel savunusu I. Dünya Savaşı'ndan sonra şiddetlenmiştir. Sluga'ya göre milletlerin kendi kaderini tayin hakkı I. Dünya Savaşı sonrasında bilinçdışı ve irrasyonel-olan gibi yeni bilimsel alanlarca sorgulanarak demokrasi için popüler bir felsefi temel oluşturmuştur. Milletlerin kendi kaderini tayin hakkı, hızla yaygınlaşan psikoloji söylemlerince desteklenmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan önceki on yıllarda, yeni ve eski dünyanın Avrupa toplumlarında psikolojinin dili ve kavramları, belirli ırkları ve milletlerin öznel doğasını tanımlamak için eleştirel bir entelektüel kaynak sağlamıştı. Irkların, milletlerin ve sınıfların farklı şekilde evrimleşmiş bir psikolojiye sahip olduklarını kabul eden psikologlar, bu grupların ayırt edici özelliklerini, iradelerini psikolojik ve politik kendi kaderini tayin etme kapasitelerinde konumlandırarak birtakım öncüller ileri sürdüler. Politik öznellik ve demokrasi hakkındaki tartışmalar ve psikolojinin de on dokuzuncu yüzyıl sonu Avrupa'sında teşvik ettiği irksal ve kültürel eşitsizlik teorileri, I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında milletlerin kendi kaderini tayin hakkına sahip olmasına dönük tartışmaları yoğunlaştırmıştı. Bkz. Glenda Sluga, “What is National Self-Determination? Nationality and Psychology during the Apogee of Nationalism”, *Nations and Nationalism*, 11 (1), 2005.

dönemde Osmanlı klasik çağının anlayışı olan yönetici sınıfa sadakatın yerini milli bir ahlak sistemine olan bağlılık almıştır. Bu, Avrupa’da yükselen milliyetçilik dalgasının eski düzen yerine ikame ettiği halk egemenliği fikrinin doğrudan bir sonucuydu.

Avrupa’da modern ve merkezi devletin gelişimi ve buna karşılık gelen sistem nihayetinde halk egemenliği fikri de dahil olmak üzere süreçle uyumlu ideolojiler üretirken, aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda geriye gidişe karşı politik önlemler alınmaya başlamış, dolaylı olarak da Batılı fikirlerle tanışıklık artmıştır. Osmanlılar, özellikle on dokuzuncu yüzyıldaki batılılaşma çabaları sayesinde yavaş yavaş vatan ve millet fikri konusunda belli bir bilince ulaşmışlardı. Bu dönem daha çok başlangıçta temel bir gereksinime karşılık gelen kültürel yoğunluklu kendini tanıma çabalarına sahne olmuştur. Örneğin, seçkin bir dil, mağrur bir tarih ve güçlü bir kültür, milli cesamet iddiasının bazı temel başlıklarıdır. Kültürel milliyetçilik dönemi, Türk dil, kültür ve medeniyetinin yeganeliğini savunarak Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk on yıllarına kadar canlılığını koruyan bir üretim sürecine sahne olmuştur. Türkler bu politikayı sürdürürken milli yeterliliklerini ve bu konuda Avrupa ülkeleri gibi başarılı olabileceklerini kanıtlamaya çalışmışlardır.¹⁰ Fransız civic/liberal modele göre millet kendi kaderini tayin hakkının demokratik bir ifadesiyken, Alman örneği otoriterliği ve kültürel özgüllüğü çağırmaktaydı ve geri kalan ülkeler de uluslaşmaya yetişebilmek için Alman modeline başvuruyorlardı. Dolayısıyla siyasi tercihlerde psikolojik faktörlerin ve tanınma siyasetinin önemli bir belirleyici etkisi olmuştur.

Türklerin on dokuzuncu yüzyıldaki modern ideolojik kültür üretimi de ilk olarak entelektüeller ve siyasi elitler arasında milli bir dil, edebiyat, tarih ve eğitim faaliyetlerine dönük kapsamlı kimlik inşa çabası olarak tebarüz etmiştir. Bu ideolojik bir faaliyetti ve Türk kimliğinin bürokratik, organizasyonel yönlerindeki inşa kadar gündelik hayatı da kapsayacak bir milli kültür imkanının önünü açmıştı.¹¹ Milli kültürel üretim 1908 devrimine kadar siyasal faaliyetlere bir hazırlık evresi olmak bir tarafa, entelektüel elitleri de yeni bir politik formasyona hazırlamak anlamında kritik bir eşige işaret ediyordu. Bu anlamda Türk kimliğinin siyasal ideolojinin temel belirleyicisi olması ile, kültürel hazırlık aşamasını birbirini dışlayan değil, tamamlayan öğeler olarak görmek daha anlamlıdır. Zira Osmanlıcılık, İslamcılık veya Batıcılık gibi alternatif ideolojiler denemeye tabi tutulmuş, Türk milli ideolojisi de bir eliminasyon aşamasının sonunda siyasal bir alternatif olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı devleti her şeyden önce çok etnikli bir imparatorluktu ve klasik formasyonu da -Tanzimat döneminin anlatısıyla- millet sistemine dayanıyordu. Türk milli kimliğinin egemen etnik kültür olarak entelektüel arenada baskın hale gelmeye başlaması, eski düzenin terkini ve aynı anda politik ideolojinin kurumsallaşmasını da ima etmekteydi.

10 David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism: 1876-1908*, (London: Frank Cass Company, 1977), 10.

11 Milli kültürün kalıcı olması için gündelik hayatta ve bürokratik organizasyonlarda işlerlik bulması zaruridir. Modern milliyetçiliğin uzun erimli ve kararlı olmasının alameti farikası da bu yaygın örgütlenme ve ideolojik nüfuz gücünde saklıdır. Bkz. Sinisa Malesevic, *Grounded Nationalisms: A Sociological Analysis*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).

Milliyetçilik, Osmanlı aydınları için çok net algılanan bir ideoloji değildi. İlerleme, Batılılaşma, Osmanlılık ve İslamcılık da zaten hali hazırda bir tür milliyetçi duygu ve karaktere sahipti. Sözgelimi modernleşme/Batılılaşma siyasetleri ve yönelimleri yeni bir toplum tipi yaratmayı, onu bilimsel/pozitivist ve mantıksal değerlerle şekillendirmeyi, geri olduğu düşünülen durağan geleneksel sosyal kurumları bir kenara atmayı amaçlamaktaydı. Osmanlılık ise Osmanlı toplumunu Osmanlı vatandaşlığı başlığı altında bir arada tutmayı amaçlamıştı. İslamcılık ise Batı tehlikesine karşı tüm Müslümanları birleştirmeyi amaçlamıştı. Osmanlılık ve İslamcılık için Türkler hem Osmanlı hem de İslam toplumlarının örgütlenmesinde temel bir role sahip olmalıydı. Milliyetçi ideoloji ise siyasal düzlemde 1900'lerin ilk yıllarında Jön Türklerin yurt dışı merkezlerindeki tartışmalarda ve Mısır'da 1903-1907 tarihleri arasında yayınlanan *Türk* dergisinin yayınlarında kendine yer bulmaya başlayacaktı.¹² Ki Yusuf Akçura'nın meşhur *Üç Tarz-ı Siyaset* makalesi de bu dergide, 1904 yılında yayımlanmıştır.

Genel bir bakışla, on dokuzuncu yüzyıl modern milli kimlik inşasının yüzyılı olmuştur. Türkiye'de bu inşa çabasının kültürel izdüşümleri ilk olarak Avrupa'daki oryantalistik Türkoloji çalışmalarından yoğun bir şekilde etkilenmiştir, ki bu yaygın entelektüel etki, yukarıda zikredilen Rusya ve Macaristan ilişkiselliğinin muharrik gücü konumundaydı. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı kültür dünyasında Türk milli siyaset ve kültürünün inşasında Macar Türkolog ve Turancıları ile Rusya Türklerinin siyasi ve bilimsel çalışmaları etkili olmuştur. Bu akımların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkileri vardı. Çıkışı itibariyle de Türkiye dışındaki, özellikle de Rusya'daki Türklerin kurtuluşu fikrine dayanıyordu. Macarlar ise Güney Asya'daki Turan kabileleri ile ortak bir siyasi hedefe ulaşma amacıyla idiler. Türkiye bu açıdan doğal bir müttefikti. Yirminci yüzyıla doğru bu iki öbeğin katkıları ile Türk milli kimliğinin imparatorluk paradigmasından çıkıp modern politik formasyonun kurucu öznesi olarak ele alınması mümkün oldu.¹³

Diğer taraftan Avrupa'nın Fransa ve İngiltere gibi emperyal güçleri, üstünlüklerini dil, tarih, etnoloji ve din gibi alanlarda yaptıkları çalışmalarla eşgüdümlü olarak devam ettiriyorlardı. Bu ülkelere Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya da dahildi. Bilginin elde edilmesi ve taksonomisi bazen tutarlı bir bilimsel bilgiyi sağlarken, bazen de egemenlik ve manipülasyonun bir aracı olarak işlev görüyordu. Avrupa'nın konumunu belirleyen bir diğer önemli unsur ise Fransız Devrimi ve onun getirdiği yeni siyasi düzendi. Bu yeni düzen, eski imparatorlukların egemenliğini sarsmakta ve yükselen ulus devletlere yol açmaktaydı. Batılı güçler, dünyanın geri kalanını kontrol ederken bilimsel ve bazen de manipüle edilmiş bilgileri toplamaya çalıştılar. Bütün bu çalışmalar, gerçeklere dayalı bir tarih inşa etmeye çalışan Aydınlanma mantığına dayanıyordu. Bu bakımdan Napolyon'un Mısır seferi kritikti. Napolyon beraberinde bazı bilim insanlarını Mısır'a götürmüştü ve bu sefer sırasında yapılan araştırmalar, modern bir oryantalist literatürün ortaya çıkmasına neden olmuştu.¹⁴ Bu sefer ve sonuçları Paris'i on

12 Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 552-553.

13 Serge Zenkovsky, *Pan-Turkism and Islam in Russia*, (Cambridge: Harvard University Press, 1960), 107-111.

14 Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993), 83.

dokuzuncu yüzyıl boyunca oryantalist araştırmaların merkezi haline getirdi. Diğer taraftan, bu çalışmalarla doğu milletleri milliyetçi iddialarına kültürel bir dayanak bulabildiler, çünkü oryantalist bilim insanlarınca yapılmış bu çalışmaların amacı ırkların dillerini ve tarihlerini araştırarak ilişki düzeylerini ortaya çıkarmaktı. Bilimsel bilgiyle kurulan bu faydacı ilişki, bu bilgiye erişen yerel “antropolojik” özneler için de geçerliydi, çünkü doğu kültürlerine dönük çalışmalar hız kazandıkça eski toplumsal yapılara, dil ve kültürlere ışık tutacak metinler de çevrilmeye başlanmıştır. Daha sonraki süreçte bu bilimsel veriler, ortadoğu hakkında geleceğin sosyolojik ve antropolojik geleneklerinin ideolojik temelini oluşturmaktan başka, doğu dünyasının kategorizasyonu ve tanımlanması işlevini de görmüştür.

Aynı süreçte Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve Batılılaşma girişimleri bilimsel ve ideolojik olarak Türk aydınlarını halihazırda etkilemişti. Batı'nın Türk diline, Türk edebiyatına ve ethosuna ilgisi Osmanlı kamuoyu için devrim niteliğindedir. Batılı edebiyat türlerinin etkisi ve Türk dilinin arındırılması, Türk diline yeni imkanlar açmıştır. İlginç bir şekilde özellikle siyasal milliyetçilik, Batı'nın Türk-Osmanlı toplumuna en zayıf etkide bulunan akımlarından biriydi, ki bunda Türklerin egemen unsur olmasının belirleyiciliği aşıkardır. Bununla birlikte, milliyetçilik en önemli Batı ideolojisiydi ve Osmanlı azınlıkları şimdiden milliyetçiliği benimsemişti. Türkler milliyetçiliğe çok geç, belirli ideolojik eliminasyon süreçlerinden sonra ulaştılar. Milliyetçilikten ziyade Osmanlı siyasi gruplarında en yaygın olarak kabul edilen Batı düşüncesi pozitivistimdi. Türkolojiyi ilgilendiren kısmıyla Batı'nın Türklere olan bu ilgisinin ve bu yönde yapılan çalışmaların hem Osmanlı'daki aydınlar hem de Rusya Türkleri arasında Türkçülük, Turancılık ideolojisi ve bir milli kültürün inşası açısından önemli hareketlenmelere yol açtığı görülür. Bu oryantalist çalışmalar aracılığıyla Doğu ile ilişkilerin şekillenmesinde Fransa ve İngiltere iki büyük merkezi güç olmasına rağmen, Doğu Avrupa stratejik olarak Asya dünyasına yakın olduğu için Türkoloji çalışmaları ilk olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun merkezinde ortaya çıkmıştır.¹⁵ Arminius Vambery, Hammer ve Paul Wittek sadece Türkoloji üzerine çalışmakla kalmayıp bu eserleri Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal durumuyla ilişkilendiren en büyük şahsiyetlerdi. Türk dili ve dolayısıyla eski Hun İmparatorluğu ile dilsel akrabalık nedeniyle; Macarlar kendi etnilerini, kültürlerini ve dillerini incelerken Türkoloji çalışmalarına büyük önem vermişlerdir. Türkoloji, Macaristan'daki tek ulusal bilimdi. Dolayısıyla bu çalışmalar içerik bakımından oldukça zengindir ve güçlü bir geleneğe sahiptir.¹⁶ Bu durum, Batılı güçlerin Doğu Avrupa bilim merkezleri aracılığıyla Asya kültürleriyle yeni ilişkiler geliştirdiği şeklinde yorumlanabilir.

Özel olarak bakıldığında İngiltere, Türkoloji çalışmalarına özel bir vurgu yapmamakta, daha çok Doğu dünyasını bir bütün olarak ele almaktayken, Almanya Türkoloji çalışmalarını Doğu'ya olan ilgisi nedeniyle önemli görmüş, Türkoloji çalışmalarının da varisi olmuş, alana gecikmeli katılımına rağmen Türkoloji araştırmalarında hâkim konuma gelmiş ve Avrupa'nın

15 Eleazar Birnbaum, “Turkish Manuscripts: Cataloguing Since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued, Part 4”, *Journal of the American Oriental Society*, (Apr. - Jun. 1984), Vol. 104, No. 2, s. 303.

16 Gyula Nemeth, *Atilla ve Hunlar*, (Çev. Şerif Başstav), (Ankara: A.Ü.D.T.C.F Yayınları, 1982), 8.

en etkili bilim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Almanya’da çeşitli Asya dilleri üzerinde çalışan Julius Klaproth Türkolojinin kurucusu sayılıyordu. Klaproth’tan sonra Almanlar Uygur Türkleri (Turfan Çevresi) bölgesine seferler yapmışlar ve 1902-1914 yılları arasında el yazmaları başta olmak üzere birçok malzeme bulmuşlardır. Bütün yazmalar Alman bilim insanları tarafından tercüme edilerek yayımlanmıştır. Öte yandan Rus Türkologları, Türkoloji çalışmalarının öncü ülkesi Fransa’nın faaliyetlerinin bir uzantısı olarak on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar alana katkıda bulunmuştur. Almanya bölgeye girdiğinde Rus kökenli araştırmacılar Alman bilim merkezleriyle doğrudan temas kurmuşlardı çünkü Rusya coğrafi konumu gereği Rus araştırmacıları, Türk boyları hakkında malzeme toplamada özel avantajlara sahiptilerdi. Sonuç olarak, pek çok sözlük, gramer ve değerli kitap ortaya çıktı. En tanınmış Rus Türkolog Wilhelm Radloff, Türklerin medeniyetleri ve dili hakkında birçok kitap kaleme almış ve o zamanlar çok önemli bir çalışma olan Rusça-Almanca-Türkçe bir sözlük hazırlamıştı.¹⁷ Bütün eserlerini Rusça ve Almanca yazmıştır. Rus oryantalistlerin çalışmalarında dikkate değer olan nokta, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar eserlerini çoğunlukla Fransızca yazmalarıydı. Ancak Alman oryantalistler oryantalist araştırmalarına hâkim olunca daha çok Almanca ve Rusça yazmaya başladıkları görülür. Bu durum, Türkoloji çalışmalarının siyasi çekişmeler dikkate alınmadan düşünülmeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu duruma en yerinde örneklerden biri de Macar bilim insanlarının faaliyetleridir. Macarların yarı-bilimsel Türkoloji ve siyasi Turancılık faaliyetleri, özellikle Vambéry’nin (1831-1913) çalışmaları Türk milliyetçi ideolojisinin ortaya çıkışını etkileyen bir diğer önemli gelişmedir. *Tasvir-i Efkar* gazetesinde yazıları da olan meşhur Macar Türkolog Vambéry, Paris’teki Jön Türklerle temasta bulunmuş ve Jön Türkler tarafından yayımlanan *Hürriyet* (Londra) ve *Meşveret* (Paris) gibi dergilere makaleler göndermiştir. Türkoloji çalışmaları ilk olarak 1864 yılında Vambéry’nin çabalarıyla Macaristan’da ortaya çıkmıştır. Daha sonra Macar Türkolojisi, önemli çalışmalar yapan Jozsef Thury (1861-1941) ve Gyula Nemeth’in (1890-1977) çalışmalarıyla daha da gelişmiştir. Macarların Türkoloji çalışmalarına verdikleri önem, Macar milliyetçiliğinin Pan-Turanizm’le ilişkilinmesinin bilimsel bir imkanı olarak görülmesinden ileri geliyordu. Türkoloji alanında önemli bir rol oynayan Macar dilindeki yayınlar arasında *Turan* dergisi de Macarların Turancı edebiyata verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir. On dokuzuncu yüzyıl, doğu Avrupa’da ulusal kimliğin formüle edilmeye çalışıldığı bir dönemdi. Macarlar için dünyadaki konumları ve uzak geçmişleri 1849 bağımsızlık savaşından sonra özellikle önem arz ediyordu. Macaristan’da Türkoloji araştırmalarının doğuşuna esin kaynağı olan milli tarih ve dile yönelik araştırmalardı. Bu yönelime kaynaklık eden etmen de uzak geçmişte Asya’daki bağlarına olan ilgi ve tabi ki Türklerle olan yakın dönemdeki politik ilişkilerdi.

17 Liaisan Şahin, “Russian Turkology: From Past to Present”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, (2010) 598-599.

Bu nedenle Türkoloji diğer oryantalist çalışmalar arasında öne çıkan bir disiplin oldu.¹⁸ Milli bilince bir diğer katkının Rusya Türklerinden geldiğini ifade etmiştik. Rus imparatorluğunun Akdeniz'e doğru yayılma ve Panslavizm çabaları sonucunda birçoğ Türk ve Müslüman topluluk Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmış ve bunların arasındaki bazı entelektüellerin Pan-Türkist görüşleri de İstanbul'da kendine yer bulmuştur. Bu her şeyden önce kültürel bir bilinci aydınlar arasında tahkim eden bir akımdı.¹⁹

Kültürel Etkinin Oluşumu

Türkoloji disiplini içerisinde Türk tarihi ve dili üzerine yazılanlar, Osmanlı aydınları arasında doğrudan yansıma buldu. Beklendiği üzere Türklere karşı tek boyutlu bir yayın faaliyeti değildi bunlar. Bazı eserler olumsuz iddialara sahipken, bazıları olumluydu. Bu nedenle Osmanlı aydınları bu çalışmalara seçici bir tavırla yönelmişler ve Türklere karşı olumlayıcı çalışmaları ön plana çıkarmışlardır. Doğaldır ki modern dönemde milletler, tarihin objektif doğrularının ya da üstü örtülü sırlarının ortaya çıkarılmasından çok, seçici inşalarla yaratılmışlardır. Bu yarı profesyonel bir uğraş olduğundan milliyetçi fikirlerin ve bilincin formüle edilmesi ve yayılmasında hem entelektüeller hem de bürokratların oldukça iradi olduklarını görürüz. Avrupa'da millet fikri ve milliyetçi hareketlerle tanıştıklarında Osmanlı aydınları için de durum böyleydi. Osmanlı aydınları bir millet oluşturma misyonunu üstlendiklerinde tarih ve dil konusundaki ciddi uğraşların yanında teknik bir gereklilik olarak inşaya da yönelmek durumundaydılar. On dokuzuncu yüzyılda içeriği İslam, formatı da Osmanlı üst başlıkları belirlemekteydi. İçerik ve form olarak temellenmiş bir Türk milleti fikri ise çok daha sonraki tarihlerde, Batılı millet anlayışının entelektüel kamuoyuna eklemlediği yirminci yüzyıl başlarında siyaset sahnesine çıkacaktı. Türk milliyetçiliği fikri, bugüne kadar çeşitli tonlarda İslam milleti fikrinden doğmuştur ve mevcut Türk milliyetçiliğinin temel bileşenlerinden biri olan vatan sevgisi, yine bir Osmanlı milleti kurma çabalarının bir uzantısıdır aslında. Oryantalist yayınlar bu geçişte yön tayin edici olmuştur.

Başta Fransa, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Almanya olmak üzere Batılı güçler Hindistan'a hakim olma ve Asya'yı paylaşma hedefinde oldukları için Türk dünyasına ve Türklüğe büyük ilgi göstermişlerdir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, ırklar hakkında sözde bilimsel yayınların revaçta olduğu bir dönemdi. Sözelimi 1853'te yayımlanan, Arthur de Gobineau'nun meşhur *Essays on the Inequality of Races* (Irkların Eşitizliği Üzerine Denemeler) adlı kitabı, medeniyetin ancak beyaz-brakisefali Aryan topluluklarına özgü olduğunu iddia etmekteydi ve Türkler "barbarlar" olarak küümseniyordu. Buna mukabil Türklerin de aslında medeniyet kurucu bir ırka mensup olduğunu kanıtlama çabaları, Mustafa Celeleddin ve Ali Suavi gibi Türkçüler için bu dönemde büyük bir motivasyon kaynağı haline geldi. Mustafa Celeleddin,

18 Ibolya Gerelyes, "The Development of Hungarian Turcology in the Long Nineteenth Century", Editör Robert Born & Sarah Lemmen, *Orientalism in Osmittteleuropa*, Vol. 19, Postcolonial Studies, Verlag, Bielefeld (2014), 87.

19 Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism: 1876-1908*, 10.

Les Turcs Anciens et Modernes (1870) (Eski ve Yeni Türkler) adlı kitabında Türkleri Aryan ırkıyla ilişkili göstermiştir. Ali Suavi ise Londra’da çıkardığı *Muhbir* ve Paris’te çıkardığı *Ulum* gazetelerinde Türklerin sadece askeri bir topluluk olmadığını, tam tersine dünya uygarlığına hizmet ettiğini, hatta tarihteki bazı ileri toplulukların da Türk kökenli olduğunu ileri sürmüştür.²⁰ Ali Suavi Türk dilinin sadeleştirilmesi fikrinin ilk savunucularından iken, aynı çizgide çalışan bir diğer önemli isim de meşhur *Kamus-i Türki* sözlüğünü hazırlayan Şemseddin Sami’dir. Dilde sadeleşme fikrinin uyanışı, Ahmed Vefik Paşa ve Mustafa Celaleddin Paşa gibi aydınlar tarafından daha da güçlendirilmiştir. Ahmed Vefik Paşa Anadolu Türkleri ile Orta Asya Türkleri arasında ilinti kuran ilk yazarlardandı ve bu amaçla eski Çağatayca metinlerin çevirisini yaptı. Bunun yanında yine Ahmed Vefik Paşa’nın *Lehçe-i Osmani*’si (1876) ve Radloff ve Thomsen’in çalışmalarını takip eden Necip Asım’ın filoloji alanındaki çalışmaları bu meyanda dikkate değer faaliyetler arasındadır.²¹

Bazı Batılı Türkologlar da eserlerinde Türk tarihinin zenginliğine ve Türklerin Osmanlı’dan önce bir medeniyet kurduklarına dikkat çekmiştir. Türk milliyetçiliğinin bir ideoloji olarak belirginleşmesinde katkısı olan Türkoloji çalışmalarından Ziya Gökalp’in aktardıklarını şu şekilde sıralayabiliriz: Joseph de Guignes’in *Histoire generale des Huns, des Turcs, des Mongoles, et autres Tartares occidentaux* (Paris, 1756-1781), Arthur Lumley Davids’in *A Grammar of the Turkish Language* (Londra, 1832) ve Leon Cahun’un *Introduction a l’Histoire de l’Asie* (Paris, 1896).²² Bu eserlere ek olarak yukarıda zikrettiğimiz Mustafa Celaleddin Paşa’nın *Les Turcs Anciens et Modernes* adlı eserine de atıfta bulunmak gerekir. Mustafa Celaleddin Paşa’nın Turo-Aryanizm formülasyonu, Türklerin ve Avrupalıların mensup olduğu büyük kuşatıcı ırk ailesinin adıdır. Yusuf Akçura’ya göre Celaleddin Paşa “ilmi usullere riayet etmese de”, ortaya koyduğu çabalar Türklerin medeniyete katkılarının ilk kez Avrupa kaynakları kullanılarak ifade edilmesi anlamında kıymeti haizdir.²³ Ayrıca Budapeşte Turan Cemiyetinden Macar Türkologlar, özellikle Vambery ve Rus Türkolog Radloff mutlaka dikkate alınmalıdır. Charles W. Hostler ise Osmanlı Türkiye’sinde Türkçü bir bakış açısının belirginleşmesinde en önemli rolü oynayan kişinin Léon Cahun olduğunu belirtmiştir. Alıntı yapılan bu eserlerden Leon Cahun’un (Paris, 1896) eseri özellikle, Türkçülüğün popülerleşmesi ve siyasallaşması konusunda alışılmışın dışında bir etkiye yol açmıştır.²⁴ Léon Cahun, 1896’da yayımlanan kitabında, Türk ve Moğol kabilelerinin Çin ve İran medeniyetlerini sınırladığını açıklamıştır. Ayrıca Cahun, Moğolların asil bir ırk olduğunu ve Türk boyunun Moğollarla aynı ırk olduğunu savunmaktaydı. Ancak Arapların din aracılığıyla Türklerin geleneğini yıkarak onların zayıf kalmasına neden olduğunu vurgulamış; bu nedenle, bir dünya imparatorluğu kurma hayalinin

20 Ali Suavi, “Türk”, *Ulum Gazetesi*, (Cild-i Evvel, 1286/1869), 16.

21 Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism: 1876-1908*, 121.

22 Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism*, (London: Luzac, 1950), 105.

23 Akçuraoğlu Yusuf, “Türkçülük”, *Türk Yılı*, (İstanbul: Yeni Matbaa, 1928), 309.

24 Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Ankara: İmge, 1995), 123-24.

gerçekleştirilemediğini ifade etmiştir.²⁵ Cahun'un bu görüşleri Türk aydın ve bürokratları arasında tartışma zemini bulmuş ve özellikle Ziya Gökalp'i oldukça etkilemiştir. Gökalp, Cahun'un bu çalışmasının Türkçülüğün desteklenmesinde önemli bir rol ifa ettiğini belirtmiştir.²⁶

Türklerin kökenleri ile ilgili sıraladığımız bu kültürel faaliyetler, dönemin modernleşme çabalarıyla paralel olarak ilerlemiştir. Osmanlı imparatorluğunun eğitimli sınıfları arasında Avrupa kültür ve düşünce hayatına ilgi ile beraber Türk aydınları kendilerini Batı felsefesi, antik Yunan ve Batı edebiyatı ve tiyatrosu üzerinden ifade etmeye başladılar. Bu yöndeki çalışmalar -yukarıda vurguladığımız gibi-sadece bir taklidin değil, her şeyden önce Avrupa ile eşdeğer bir konuma vurgu yapma ve Türklerin de tarihin en eski devlet kurucu halkları arasında olduğunu ispat çabasıydı. Neticede yirminci yüzyılın başına geldiğimizde her ne kadar politik etkinliği henüz zayıf olsa da, birçok Osmanlı aydını arasında Türkçülüğe dayalı bir kimliğin savunusunu ve propagandasını yapan bir yazı türü gelişmeye başlamıştır. Yüce bir geçmişe dönük başvuru içeren bu kültürel milliyetçilik ortamında Türk tarihini sadece Osmanlı tarihinden ibaret görmeyen, onun İslam öncesi dönemlere kadar uzandığını gösteren bir Türkçü anlayış neşet etmiştir. Giriş kısmında ifade ettiğimiz gibi bu tutum medeni Batılı ülkeler karşısında geri kalan toplumların kendini ifade etme ve özgül varlığını ispat etme çabasının bir tezahürüydü ve bu çabaecessümünü Türkçü bir formasyonda gösteriyordu. Bu çalışmalardan etkilenen Osmanlı aydınları, dil, tarih ve edebiyatlarının köken ve zenginliğini yeniden keşfederek, imparatorluk dışında yaşayan diğer Türk topluluklarını da tanıma arzusu taşıdılar. On dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başları arasında Türk algısı ırk, kültür ve dil anlamında aydınlar arasında kimliğin asıl tanımlayıcısı olan ve savunulması gereken bir entiteye dönüşmüş ve Türk tarihinden kesitler gün ışığına çıkarılmıştır. Bu andan itibaren imparatorlukta yaşayan Türkler, dillerinin, edebiyatlarının, tarihlerinin ve kültürlerinin hem Osmanlı hem de Türk mirasına birlikte sahip olduğu görülmeye başlandı. Osmanlı İmparatorluğu dışında Türkçe konuşan Müslümanlar akraba kabul edilmeye ve Türk birliği fikri entelektüel ve kültürel anlamda dile getirilmeye başlandı. Anadolu, Türkler için bir vatan olarak önem kazanmaya başladı. Türk milliyetçiliğinin temeli olan Türk dili ve kültürünün rolü ve bunların yeniden canlandırılarak geliştirilmesi ihtiyacı hep bu aralıkta güçlü bir refleks olarak kendini gösterdi ve bağımsız bir Türk dili kavramının ve Türk dilinde reformun gerekliliği tartışıldı.²⁷

Değerlendirme ve Sonuç

Verdery'nin belirttiği gibi, insan toplumlarının sınıflandırılması sadece soyut bir çaba değildir; bu kategoriler aynı zamanda meşru bir yetkilendirmenin de yolunu açarlar. Dolayısıyla toplumsal kategori dediğimiz şey, "insanların arasında", kendi içinde gerçeklik ve geçerlilik

25 Charles Warren Hostler, *The Turks of Central Asia*, (London: Praeger Publisher, 1993), 111.

26 Hostler, *The Turks of Central Asia*, 112.

27 Jacob Landau, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, (London: Hurst & Company, 1995), 29-31.

kazanır.²⁸ Bu geçerlilik noktasına ulaşmak için, sosyal kategorilerin toplum üzerinde bütünleşik ve kapsayıcı bir etki yaratması gerekir. Modern dünyada milli kimlik, bu kategorizasyon biçimlerinin tipik bir örneğidir. Milliyetçilik bir sembol, bir toplumsal ilişkiler meselesi ve bilinç kategorileri olarak çok yönlüdür. Milli toplulukları hayal edildikleri (inşa edildikleri) düzlemler üzerinden tanımlamak, onların gerçekçi olmadığı veya hayal ürünü oldukları anlamına gelmez. Milli kimlikler üretilebilir veya icat edilebilirler, ancak aynı nedenden dolayı bu kimlikler, insanların diğer sembolik yapılarıyla kıyaslandıklarında, daha yüksek oranda bir yanlış bilinç ürünü olarak görülmemelidirler. Anderson, “topluluklar, sahtelikleriyle/gerçeklikleriyle değil, hayal edilmiş tarzlarıyla ayırt edilmelidir.” derken de bu gerçekliği kastediyordu.²⁹

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı Batı ülkelerinin modern/milli formasyonuna yetişmeye çalışan ve bu uğurda kendi ideolojik ve bürokratik organizasyonlarını tamamlamaya çalışan doğu Avrupa milliyetçi girişimlerine sahne olmuştur. Bu yetişme çabası politik motivasyondaki ifadesini (giriş kısmında Hutchinson’den alıntuladığımız) kendine dönme, özünü keşfetme üzerinden bir kültürelci inşada bulmaktaydı. Greenfeld’e göre, doğudaki bazı milli inşa deneyimlerinde milletin benzersizliği/yeganeliği, eşitliğin yerini almıştır ve böylece demokrasi kavramı da milliyetçiliğin kaçınılmaz bir sonucu olarak görülmemiştir.³⁰ Milli kimliği diğer kimliklerden ayıran en belirgin özellik, bir politika veya toplum biçimi olarak her üyesine “onurlu-prestijli” bir statü garanti etmesidir. Milliyetçiliğin son iki yüzyılda tüm dünyaya yayılmasını ve aynı zamanda farklı ekonomik çıkarlar karşısında gücünü korumasını sağlayan da bu niteliğidir.³¹

Türkçülüğün bir “onur-prestij” kaynağı olarak kültürel milliyetçilik sahasında Osmanlı toplumuna etkisi de bu savunma hattını takip etmiştir. Yukarıda temas ettiğimiz gibi başlangıçta Türkçülük fikri Osmanlılık veya İslamcılık gibi idari ve siyasi bir sistem dahilinde, çerçeveli ve tanımlı bir entite değildi. Mamafih Tanzimat reformu ile başlayan Batılılaşma sürecinde imparatorluk bünyesindeki birçok gayrimüslim unsur kendi kökenleriyle ilgilenmeye ve giderek bağımsız milli bilinçlerinin farkına varmaya başlamışlardı. Bu, öze/kendine dönüş ve özünü keşfetme girişimleriyle aynı istek ve motivasyon Türkçü ideolojik inşada da önemli ölçüde hissedilmiştir. Sonuç olarak Türk aydınları arasında Türkçülük yarı siyasal yarı akademik bir akım olarak ortaya çıkmış ve çok sayıda taraftar kazanmaya başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ve milliyetçi hareketlerin doğuşunu sağlayan millet fikriyatı, Avrupa’da yaşayan ya da Avrupa’nın yayınlarını takip eden Türk aydınları ve devlet adamları tarafından göz ardı edilmedi. Bu düşünce, devletin geleneksel İslami yapısının ötesinde yeni bir biçim kurmaya çalışan ve bu nedenle imparatorluk içindeki tüm etnik ve dini gruplar arasındaki bağları pekiştirmek isteyen bazı Osmanlı aydınlarının dikkatini çekmişti.

28 Katherine Verdery, “Whither ‘Nation’ and ‘Nationalism’?”, Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation*, (London: Verso, 1996), 226.

29 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (London: Verso, 2016), 6.

30 Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, (Cambridge: Harvard University Press, 1992), 10.

31 Liah Greenfeld, “Transcending the Nation’s Worth”, *Daedalus*, (Summer, Vol. 122, No. 3, 1993), 49-50.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde millet sisteminden Türk milliyetçiliğine geçiş, Türk milli kimliğinin siyasi arenada güçlü bir alternatif olmasını hızlandırmıştı. Bu alternatifin ayırt edici özelliği, on dokuzuncu yüzyılda savaş ve göçlerle yoğunlaşan Müslüman nüfusun artması ve yönetici elitlerle bu yerli Türk Müslüman unsur arasında duygusal bir bağın oluşmasıydı. Bu itibarla on dokuzuncu yüzyılda Batılı fikirlerle tanışan Osmanlı bürokrat ve aydınlarından yeni Cumhuriyet kadrolarına kadar (kültürelinden siyasala) geçen süreçte yeni Türk Müslüman kimliğinin Batılı/medeni ülkeler karşısında özgül varlığının ifadesi için yüksek bir motivasyon taşıdıkları görülür. Bu nedenle, kültürel milliyetçi faaliyetler, toplumun gelenekçi ve modern kamplar arasında kutuplaştığı momentlerde, yeni bir kolektif kimlik ve eylem için spesifik yönler inşa eden ahlaki yenilik çabaları olarak görülebilir. Kültürel aşamanın aydınları/entelektüelleri, eğitime ve kültüre yaptıkları ısrarlı vurguyla, kimliğin öznelere, modern dünyada rekabet edebilen egemen bir topluluk yaratma hedefinde olmuşlardır. Hutchinson'ın deyimiyle gelenek ve modernin verili anlamlarının dönüştürüldüğü bu yeni millet ideolojisinde, Batı dünyasının ulaştığı formasyon, tüm halklarda bulunabilecek evrensel bir ilerleme dürtüsü ile özelleştirilmiş/yerlileştirilmiş olur.³² Bu uğurda Türkiye örneğinde karşımıza çıkan kültürel faaliyetler ve Türkoloji çalışmaları yalnızca milli bir tarihin çerçevesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda, yabancı bilimsel kaynaklar yoluyla milli-kültürel mücadeleye meşruiyet kazandırma açısından işlevsel bir rol oynamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, 2016.
- Aydın, Suavi. *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Birbaum, Eleazar. "Turkish Manuscripts: Cataloguing Since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued, Part 4", *Journal of the American Oriental Society*, Apr. - Jun. 1984, Vol. 104, No. 2, 303-314.
- Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983.
- Gerelyes, Ibolya. "The Development of Hungarian Turcology in the Long Nineteenth Century" in Born, R. & Lemmen, S. (Der.) *Orientalism in Ostmitteleuropa*, Vol. 19, Postcolonial Studies, Verlag, Bielefeld, 2014.
- Greenfeld, Liah. *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge: Harvard University Press, 1992.

32 Hutchinson, "Moral Innovators and the Politics of Regeneration: The Distinctive Role of Cultural Nationalists in Nation-Building", 108.

- Greenfeld, Liah. “Transcending the Nation’s Worth”, *Daedalus*, Summer, Vol. 122, No. 3, 1993.
- Hanioglu, Şükrü. “Türkçülük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 551-554.
- Heyd, Uriel. *Foundations of Turkish Nationalism*, London: Luzac, 1950.
- Hostler, Charles Warren. *The Turks of Central Asia*, London: Praeger Publisher, 1993.
- Hutchinson, John. “Cultural Nationalism and Moral Regeneration”, John Hutchinson & Anthony Smith (Der.), *Nationalism*, Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Hutchinson, John. “Moral Innovators and the Politics of Regeneration: The Distinctive Role of Cultural Nationalists in Nation-Building”, *International Journal of Comparative Sociology*, XXXIII, 1-2, 1992.
- Kushner, David. *The Rise of Turkish Nationalism: 1876-1908*, London: Frank Cass Company, 1977.
- Landau, Jacob. *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, London: Hurst & Company, 1995.
- Malesevic, Sinisa. *Grounded Nationalisms: A Sociological Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Nemeth, Gyula. *Attila ve Hunlar*. (Çev. Şerif Baştav), Ankara: A.Ü.D.T.C.F Yayınları, 1982.
- Oba, Ali Engin. *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ankara: İmge, 1995.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Türkçülüğün Tarihi*, Ankara: Kömen Yayınları, 1977.
- Sertkaya, Osman Fikri. “Eski Türkçe Araştırmacıları olarak Wilhelm Radloff”, *Türk Dili*, Cilt: LVI, Sayı: 444, 1988.
- Smith, Anthony. *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell Publishing, 1986.
- Smith, Anthony. *National Identity*, London: Penguin Books, 1991.
- Suavi, Ali. “Türk”, *Ulum Gazetesi*, (Cild-i Evvel, 1286/1869).
- Şahin, Liaisa. “Russian Turkology: From Past to Present”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, 2010.
- Verdery, Katherine. “Whither ‘Nation’ and ‘Nationalism’?”, Gopal Balakrishnan (der.), *Mapping the Nation*, London: Verso, 1996
- Yusuf, Akçuraoglu. “Türkçülük”, *Türk Yılı*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928.
- Zenkovsky, Serge. *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge: Harvard University Press, 1960.

